

Gáll Erwin – Kosztur András

A MÍTOSZROMBOLÁS MÍTOSZA

Megjegyzések Lucian Boia két művéhez

Lucian Boia történészi munkássága megosztja a román társadalmat. Egyesek – köztük a romániai magyarság nagy része – számára Boia a román nacionalista mítoszokkal szembeni küzdelem élharcosa, aki végre objektíven képes értékelni s kritizálni Romániát. A másik oldalon gyakran a román nemzet árulóját látják Boiában. Ezzel szemben művei a romániai magyar olvasótábor bizonyos köreiből majdhogynem üdvívalgást váltottak ki, és hasonló volt műveinek magyarországi fogadtatása is. Egyes újságokban külön dedikációkkal jelentek meg magasztaló „kritikus” recenziók (habár a recenzióknak éppen a munka kritikája a lényege), illetve tárgyilagosabb könyvismertetések. Boia mint az elképzelt *antinacionalizmus* bajnoka léphetett virtuális arénába. Hasonló felfogásban szólalt meg a magyar kiadás hátsó borítóján a művet méltató két kiváló történész is.

Jelen kritikánkkal a szerző történelemszemléletének és módszereinek néhány vitatható pontjára, műveinek kisebb-nagyobb hibáira kívánunk rámutatni, mintegy árnyalni a neves román történészprofesszorról kialakult képet, elsősorban újabb, *Miért más Románia?* és *A Nyugat hanyatlása* című munkái alapján.¹

Kezdjük egy másodlagosnak tűnő, ám a szerző kulturális szemléletmódjáról sok mindent eláruló ponttal, a földrajzi fogalmak használatával. Nem véletlenül térünk ki erre mindjárt recenzióink elején, hiszen meglepetésünkre a „klasszikus” *regāti* földrajzi szemléletmód olvasható ki a *Miért más Románia?* című kötetből. A *Partium* fogalma ismeretlen marad Lucian Boiánál, illetve a Bánság is ki-ki marad. Boia számára sokszor ami – persze Bukarestből nézve – Kárpáton-túli terület, az mind *Erdély*.² Ennek viszont semmi köze a földrajzi realitásokhoz!³ Éppen ezért szükséges leszögeznünk, hogy a szóban forgó Erdély, vagyis az Erdélyi-medence a Kárpát-medence keleti részén elterülő tájegység, határai a Keleti-Kárpátok, a Déli-Kárpátok, a Ruzska-havas és az Erdélyi-szigethegység. Összességében a Kárpátokkal együtt területe 57 000 km². Ezt a Kárpát-medencén belül természetes egységet képező, de az annak integráns földrajzi részét alkotó Erdélyi-medencéhez nem lenne szabad hozzáérteni a Nagy-Alföld keleti nyúlványát jelentő *Partiumot*⁴ és Bánságot (már csak azért sem, mert a *Partium*

¹ Lucian BOIA: *Miért más Románia?*, Koinónia, Cluj-Napoca, 2013; Uő.: *A Nyugat hanyatlása*, Koinónia, Cluj-Napoca, 2014.

² Lásd például BOIA: *Miért más Románia?*, 44 és 56.

³ Magyarországon is létezik hasonló jelenség, bár ott elindult a trianoni diktátum által elcsatolt területek helyes elkülönítése. Például Nagyvárad már a közbeszédben is a *Partiumban* található város, vagy Temesvár a Bánság „fővárosa”.

⁴ A *Partium* kifejezés – történetileg indokolt! – használatát a román régészeti irodalomban jómagunk kezdeményeztük: Radu HARHOIU – Daniel SPĂNU – Erwin GÁLL: *Barbari la Dunăre*, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, 13.

aktuális kiterjedése gyakran változott a koraujkorban). Sajnos a szerző mindennek ellenkezőjét teszi.

Hasonlóan könnyed megoldásokkal találkozhatunk *A Nyugat hanyatlásában* is, amelyből csak azt nem tudhatjuk meg, hogy a szerző mit is ért pontosan *Nyugat* alatt. Tehát azt leszögezhetjük, hogy Boia meglehetősen nagyvonalúan bánik egyes történelmi fogalmakkal is, anélkül, hogy tisztázná azok pontos jelentését.

Szembetűnő a román nemzet „visszavetítése” is a középkorba, vagy akár annál is régebbre. Boiánál fel sem merül, hogy amint Miskolc Ambrus kifejtette, a dáko-román kontinuitás valójában egy utólag konstruált eredet-fikció (mint például a szkíta–magyar), amely 18. századi szellemi–politikai küzdelmek szülötte.⁵ A kollektív identitástudat kontinuitását – ami távolról sem (csak) biológiai kontinuitást jelent – több tényező garantálhatja: lehet folklorisztikailag feltételezen igazolható etnikus eredettudat,⁶ későbbi időkben az államstruktúra,⁷ illetve néhány esetben a vallás (például a zsidó vallás⁸), avagy ezek közül több tényező együttese;⁹ bár mindenkor indokolt a különböző identitásformákat elkülöníteni, illetve az elkülönítéshez felhasznált forráscsoportok illetekességi körét meghatározni.¹⁰

Azonban a dáko-román kontinuitáselmélet esetében – adatok hiányában – a fentiek egyikéről sem beszélhetünk a 3. század második fele és a 18–19. század között (ahogyan például a szkíta–magyar eredet-fikcióról sem),¹¹ viszont az tény, hogy a románság körében a nyelvi összetartozás tudata biztosan megjelenik valamikor a 16–17. században.¹² A középkorban és a koraujkorban csak az értelmiség szintjén mutatható ez ki, és ezt általában a történészek az egész népre vonatkoztatják, csakhogy ilyen adat nem áll a rendelkezésre. Lucian Boia minderről egy szót sem szól a *Miért más Románia?* című írásában. Ez már csak azért is megdöbbentő, mert éppen talán ő volt az első, aki 1997-es művében

⁵ MISKOLCZY Ambrus: *Románok a történelmi Magyarországon*, Lucidus, Budapest, 2005, 18.

⁶ BERZE NAGY János: *A csodaszarvas mondája*, Ethnographia 1927, 65–80 és 145–164; HOPPÁL Mihály: *Elbeszélés és emlékezet = Elbeszélés és emlékezet. Tanulmányok Istvánovits Márton emlékezetére*, szerk. Hoppál Mihály, Osiris, Budapest, 2002, 118–129; MÁTÉFFY Attila: *Az Árpád-ház szerepe a csodaszarvas-történetek európai elterjedésében*, Ethnographia 2013, 1–40.

⁷ KRISTÓ Gyula: *A magyar nemzet megszületése*, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1997.

⁸ Jan ASSMANN: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, Atlantisz, Budapest, 2004.

⁹ Anthony D. SMITH: *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, Oxford, 1986; HÓMAN Bálint: *Ősemberek – ősmagyarok*, Kairosz, Szentendre, 2001, 57; SZABADOS György: *Állam és ethnosza IX–X. századi magyar történelemben*, Acta Universitatis Szegediensis – Acta Historica 2013, 3–24.

¹⁰ A könyvtárnyi szakirodalomból lásd *Strategies of Distinction. The Construction of Ethnic Communities, 300–800*, szerk. Walter Pohl – Helmut Reimitz, Brill, Leiden–Boston–Köln, 1998; SINOR Dénes: *Az őstörténet és etnogenezis problémáiról*, Acta Universitatis Szegediensis – Acta Historica 2005, 3–14; BÁLINT Csanád: *Az ethnosz a korai középkorban (A kutatás lehetőségei és korlátai)*, Századok 2006/2., 277–347; Sebastian BRATHER: „Etnikai értelmezés” és strukturáltörténelmi magyarázat a régészetben. *Nemzetépítés és régészet*, Korall 24–25. (2006. június), 23–72; *Archaeology of identity – Archäologie der Identität*, szerk. Walter Pohl – Mathias Mehofer, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2010; *Sprache und Identität im frühen Mittelalter*, szerk. Walter Pohl – Bernhard Zeller, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2012.

¹¹ KRISTÓ Gyula: *A korai Erdély (895–1324)*, Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2002, 9–13, 38–53, 190–201.

¹² MISKOLCZY: *I. m.*, 18.

tárgyszerűen, érdemben bírálta, ha nem is magát a kontinuitást, de annak tudományos módszertanát.¹³ Természetesen itt nem térhetünk ki a dáko-román elmélet kérdéskörére, sem annak könyvtárnyi irodalmára, csak annyit említünk meg, hogy a román történettudomány az etnikai kontinuitást a régészeti eredményekből leszűrt konzekvenciák alapján próbálta/próbálja bizonyítani 1950 után. Ámde Sebastian Brather nagyhatású művét idézve: „etnikai kontinuitásokat” régészeti módszerrel nem lehet követni,¹⁴ vagyis lehetetlenség a régészetet ilyen kérdések megoldására felhasználni. A román történettudomány más forráscsoportot pedig gyakorlatilag nem tud e majdnem kétezeréves népességi „kontinuitás” mellett csatasorba állítani,¹⁵ sőt az olyan forrásokról, mint a *toponímia*, egyszerűen elfeledkezik.¹⁶

Boia megkerüli a dáko-román kontinuitás kérdéskörét, és – ismét csak nagyvonalúan, *in medias res* – a későközépkorban „veszi fel” a román történelem fonalát, a havasalföldi és moldvai fejedelemségek megalakulásával. Ezeket végig, következetesen *román* államoknak,¹⁷ vezető rétegeiket pedig *román* elitnek nevezi. Meglátásunk szerint ez jelentős hiba, mivel sem a havasalvi, sem a moldvai elit nem tarthatta magát románnak, a név eleve *vlach*¹⁸ vagy *moldvai* volt. Nyilvánvaló, hogy eme rövid esszé – provokatív, de olvasmányos stílusával – sokkal inkább szól a szélesebb olvasóközönségnek, mint a szűkebb értelemben vett szakmának, azonban semmi sem utal arra, hogy Boia csak az egyszerűség kedvéért használja a havasalföldiek és moldvaiak együttes megnevezésére a román jelzőt. Az általunk vizsgált esszé alapján azt kellene feltételeznünk, hogy előbb jött létre a mai értelemben vett románság (román nemzet?), amely előbb román államokat alakított ki, majd mintegy öntudatra ébredve az egységes Romániát. Ezzel Boia figyelmen kívül hagyja a nemzetek és a nemzeti tudat kialakulásával foglalkozó kutatók megállapításait, amelyek szinte mind megegyeznek abban, hogy a mai értelemben vett nemzetfogalom a modern kor „szülötte”, és gyakran abban is, hogy „a nacionalizmus az, ami létrehozta a nemzeteket, és nem pedig fordítva”.¹⁹ Ehelyt nem térhetünk ki

¹³ Lucian BOIA: *Mit și istorie în conștiința românească*, Humanitas, București, 1997, 142–151.

¹⁴ Sebastian BRATHER: *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie, Geschichte, Grundlagen und Alternativen. Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, Ergänzungsband 42*. Walter de Gruyter, Berlin – New York, 2004, 517–567.

¹⁵ A dáko-római kontinuitást az utolsó két évtizedben elutasító legfontosabb munkákra nem érkezett válasz: Johannes KRAMER: *Sprachwissenschaft und Politik. Die Theorie der Kontinuität des rumänischen und der balkanischen Ethno-Nationalismus im 20. Jh.*, *Balkan Archiv, Veitshöchheim* 24–25. (1999/2000), 105–163; Karl STROBEL: *Die Frage der rumänischen Ethnogenese. Kontinuität – Diskontinuität im unteren Donauraum in Antike und Frühmittelalter*, *Balkan Archiv, Veitshöchheim* 30–32. (2005–2007), 61–166.

¹⁶ Ebből a szempontból Gottfried Schramm szavai eléggé egyértelműek: „Nem ismerek egyetlen olyan háború utáni közleményt sem, amely a helynevekből vagy más nyelvi anyagból a töredékesnél komolyabb érveket nyújtana a kontinuitás-téziséhez [...] a nyelvészeti anyag rosszul illeszkedik a kontinuitás téziséhez.” (Gottfried SCHRAMM: *Korai román történelem. Nyolc tézis a délkelet-európai kontinuitás helyének meghatározásához*, Disputa, Debrecen, 1997, 18–19.)

¹⁷ BOIA: *Miért más Románia?*, 25–30, 32, 34–35.

¹⁸ Ez nem mindig jelentett etnikumot, hanem balkáni pásztorembert is (adott esetben például bolgár származásút!), tehát mindennek szociológiai tartalma volt. Lásd John van ANTWERP FINE: *The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Michigan UP, Ann Arbor, 1990, 11–13.

¹⁹ Ernest GELLNER: *A nemzetek és a nacionalizmus*, Napvilág, Budapest, 2009, 76.

a középkori nemzetfogalomra sem, amely bár létezett, de kétségkívül nem azonos a modern korival.²⁰ Különösen érdekes Boia fogalomhasználata annak tükrében, hogy 1997-es művében még ő maga is bírálta a román kulturális egység ilyesfajta ábrázolását. Ha pedig Benedict Anderson nemzetdefiníciójára gondolunk, mely szerint a nemzet nem más, mint elképzelt politikai közösség, amelynek határait és szuverenitását egyaránt veleszületettnek képzelik el,²¹ akkor Boia koncepciója következtetésképpen nacionalistának nevezhető.²²

A kontinuitás kérdésköréhez szorosan kapcsolódó két másik toposz az *autochtonok* és az *idegenek*,²³ amely toposzpáros Boia esszéjében mintegy végigvonul, mondhatni az említett esszé gerincét képezi. Mit jelent módszertani szempontból ez a fogalompár? Kik az autochtonok és kik az idegenek, illetve az idegen válhat-e autochtonná? Személyek, csoportok vagy akár egy egész nagycsoport migrációja egyik területről a másikra, egy állam területéről a másikra egykorú az *emberiséggel*, tehát társadalomtörténeti szempontból az autochtonmegnevezés egy hosszabb történeti skálán – mint ahogyan Boia alkalmazta: a románok és az idegenek – egy *történeti nonszensz*. Csupán egy adott, kronológiai szempontból jól behatárolt, záros történelmi időpont esetében lehetne beszélni autochtonokról és idegenekről; ez a „szembenállás”, természetesen mikroközösségek szintjén, a korábbi korszakokban néhány generáció alatt lezárul, megszűnik. Az idegen helyi lesz. Hogy a román állami propaganda ma ezt a történelem tanításával hogyan használja fel politikai célokra, nem a mi tisztünk megítélni, azonban Boiától elvárható lett volna, hogy ezt ne így tegye, mert ez a kérdés egy mondvacsinált, modern állami propaganda eredménye, és semmi köze a régebbi korszakok társadalmi jelenségeihez. Ha ez úgy lenne, ahogyan Boia értékeli, akkor például Bukarestben most is lenne kb. százezer magyar *idegen*! Csakhogy nincsen, mert asszimilálódtak.²⁴ *A Miért más Románia?* azonban csak a *románokról* szól, sokszor szembeállítva őket a más nemzetiségű állampolgárokkal. Ám amikor a kisebbségi komplexus kapcsán a '80-as évek tévénezési szokásait firtatja Boia, akarva-akaratlanul elfeledi, hogy nemcsak román nemzetiségűek nézték, élvezték a bolgár, magyar vagy szerb műsorokat.²⁵ Tehát akkor ezek a román állampolgárok is frusztráltak lettek? Vagy pedig éppen etnikai identitástudatukat erősítették? Érdeemesnek tartottuk volna, ha Boia erre külön is kitér, mert itt nagy a

²⁰ KRISTÓ: *A magyar nemzet születése...*

²¹ Benedict ANDERSON: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*, L'Harmattan, Budapest, 2006, 20.

²² A nemzetek és a nacionalizmus kialakulására lásd még Patrick GEARY: *A nemzetek mítosza. Európa népeinek születése a középkorban*, Atlantisz, Budapest, 2014; Miroslav HROCH: *A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődésig: a nemzetépítés folyamata Európában*, Regio 2000/3., 3–24.

²³ Éppen ezért érdemes Sebastian Brather idézni, hiszen a történelemtudományban és a régészetben sokszor sajátos nacionalista elválasztóvonalat alkalmaznak. Például: „A koraközépkori társadalmak jóval összetettebbek voltak annál, mint amit a »szegények«–»gazdagok«, illetve »benszülettek«–»idegenek« ellentétpárok korlátozottsága sugall.” (Sebastian BRATHER: *Ethnizität und Mittelalterarchäologie. Eine Antwort auf Florin Curta*, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 2001, 163.)

²⁴ Nagyon sok példával lásd Hilda HENTZ: *Bucureștului maghiar. Pe urmele maghiarilor din București de la începuturi până în zilele noastre*, Pro Universitaria, București, 2013.

²⁵ BOIA: *Miért más Románia?*, 77.

fogalomzavar. Ahogy bemutattuk előbb, a Románia „másságát” boncolgató kötetén végigvonul az autochton és idegen történeti sovinizmust idéző szemlélet, illetve az *egység* anakronisztikus, toposzszerű téves gondolata. A koraközépkor kutatói ugyanakkor a népelemek csoportidentitásbeli *cseppfolyós* jellegzetességével számolnak.²⁶ A koraközépkori (és nem csak akkori) struktúrák, népek nem kialakultak, hanem egy felülről jövő politikai konstrukció eredményeképpen kialakították őket. Ez történt a havaselvi vagy éppen moldvai struktúrák esetében is.

A középkori (és nem csak akkori) identitástudatok *cseppfolyós* mivoltának fényében még jobban kitűnik Boia fogalmi merevsége, ami önellentmondást eredményez. Egyfelől olybá tűnik nála, mintha a 14. századi román identitástudat semmiben nem különbözött volna a 19. századitól. A román számára – legalábbis a *Miért más Románia?* szerint – ugyanazt jelentette a 14. század, mint a 19. vagy a 20. század idejében. Másfelől viszont éppen ő írja a 44. oldalon, hogy a román identitástudat a 19. század terméke. Tehát teljes a zűrzavar, mert a merev nacionalista felfogás annak dacára érhető tetten Boiánál, hogy máskülönbén tudván tudja: már két generáció között is jelentős eltérés lehet a kollektív identitástudatban.

Már régebben megfigyelhettük Lucian Boiánál az Osztrák–Magyar Monarchiától való hűvös távolságtartást. Ezen érzülete legmagasabb fokon a *Două secole de mitologie națională* című kötetében csapódott le, ahol egyszerűen azt állítja, hogy a Magyar Királyság (az ő számára: Nagy-Magyarország) tipikus nemzetállam volt.²⁷ Azonban *elfeledte* (?), hogy a magyar országgyűlés mellett létezett egy horvát parlament is Zágrábban (az 1868-as horvát–magyar kiegyezést követően), illetve az 1868-ban elfogadott *nemzetiségi törvény* példátlan és első volt Európa történetében. Az Osztrák–Magyar Monarchia magyar felében a magyar mellett Fiumében az olasz, Horvátországban pedig a horvát nyelv is hivatalosnak számított. Számunkra felfoghatatlan, hogy a román nemzetiségi mozgalommal és kiváltképp annak egy személyiségével foglalkozó szakember²⁸ mindezt teljesen mellőzi! Az Osztrák–Magyar Monarchia nem *nemzetállam* volt, ahogyan maga Lucian Boia gondolta egy másik művében (is), hanem egy klasszikus liberális állam. Ugyanakkor Boia is tudja, hogy az 1918. december elsejei egyesüléskor Iuliu Maniu a magyar nemzetiségi törvény (1868) alkalmazását ígérte a romániai nemzetiségek számára.²⁹

Szintén a fogalomhasználat pontatlanságának kérdéskörébe tartozik, hogy Boia a *Miért más Románia?* című művében a Szent István korabeli *Nagy-Magyarországról* beszél.³⁰ 11. század eleji Nagy-Magyarországról beszélni abszurd, de legalábbis megkérdőjelezhető,

²⁶ Walter POHL: *Conception of ethnicity in early medieval studies*, *Archaeologia Polona* 29. (1991), 39–49; Patrick GEARY: *Ethnic identity as a situational construct in the Early Medieval Ages*, *Mitteilungen der Anthropologische Gesellschaft* 113. (1983), 15–26; BRATHER: *Ethnische Interpretationen...*, 517–567. A koraközépkori magyar etnikai identitások elemzése például BÁLINT Csanád: *Ki volt „magyar” a honfoglaláskorban és Szent István korában? = Mi a magyar?*, szerk. Romsics Ignác – Szegegy-Maszák Mihály, Osiris, Budapest, 2005, 37–56.

²⁷ Lucian BOIA: *Două secole de mitologie națională*, Humanitas, București, 1999, 63.

²⁸ Boia a román nemzetiségi mozgalom egyik alakjáról írta doktori disszertációját: Lucian BOIA: *Eugen Brote (1850–1912)*, Litera, București, 1974.

²⁹ Iuliu MANIU: *Patria de lux. Memorandul românilor din Transilvania (Ardeal, Banat, Crișana, Satu Mare, Maramureș) prezentat de M. S. Regelui Carol al II-lea în 15 decembrie 1938*, szerk. Sabin Gherman, k. n., Satu Mare, 2001, 16.

³⁰ BOIA: *Miért más Románia?*, 25.

hiszen e kifejezés nem földrajzi vagy államjogi, hanem egyértelműen propagandisztikus jellegű, és értelmezhetetlen a 20. századi események, elsősorban természetesen a trianoni békeszerződés nélkül. 1920 után a magyarság önképe, a magyar nemzettudat alapjaiban megváltozott: a közép-nemzet-tudatot defetista kismemzet-tudat, az 1920-ban önálló államisághoz jutott szomszéd népek (románok, szlovákok) iránti negatív érzelmek és a „csak magunkra számíthatunk” érzése váltotta fel.³¹ Ennek folyománya volt a Trianon utáni *Csonka-Magyarországgal* szembeállított Nagy-Magyarország fogalmának elterjedése mind a köztudatban, mind a hivatalos kormányzati propagandában. Bár 1928. augusztus 20-án az úgynevezett Ereklés Országzászló talapzatára is felkerült Urmánczy Nándor jelmondata, miszerint „A mi országunk a Kárpátok országa, Nagy-Magyarország. 896-ban alapította Árpád fejedelem, fennmarad a világ végezetéig”,³² ez a megközelítés távol áll a szakmai állásponttól. A történészek már a Horthy-korszakban is a *történelmi Magyarország* elnevezést részesítették előnyben, és Lucian Boia is meghagyhatná a *Nagy-Magyarország* kifejezést a 20. századi nacionalista propagandának. Mentségére szólva: sajnálatosan több magyar szakmabeli is mintegy történelmi megnevezésként használja az említett fogalmat.

Felfoghatatlan a számunkra az is, ahogyan Boia a nagy román egyesülést tárgyalja, hiszen fontos tényeket elkendőz. Szükséges lett volna például megemlíteni, hogy az erdélyi románok egy része nem volt részben érdekelt a politikai egyesülésben (az elitek közül a szociáldemokraták), illetve akik szorgalmazták, azok közül is számosan rájöttek tévedésükre, amit Traian Vuia levele tökéletesen példáz.³³ Időszerű lett volna feltenni a kérdést, hogy mi lett volna egy soproni típusú népszavazás esetén. Valami miatt Lucian Boia teljesen lényegtelennek tartja és meg sem említi a Iuliu Maniu-féle 1938-as memorandumot,³⁴ pedig az jelezte igazán, hogy a román állam erdélyi polgárainak – a román nemzetiségűeknek – valahogyan nincsen inyükre, ahogy Bukarestben döntenek róluk. A parlamentben való konfliktusok (például Ion I. C. Brătianu erdélyieket kritizáló parlamenti beszéde, Vaida Voievod ugyancsak 1925-ös, az Osztrák–Magyar Monarchiát idealizáló felszólalása) pedig azt mutatják, hogy a két világháború közötti egyesült nemzet tagjai (vagy elitjei) között nem volt akkora egyetértés – erről Boia hallgat!

Boiának nemcsak a fogalomhasználata ambivalens, hanem nehéz megállapítanunk történelemszemléletének lényegét is. A *Miért más Románia?* mindvégig lineáris történelemfelfogásra utal, amelyben a Nyugat jelenti mindazt, ami haladó, előremutató, amelyhez a felzárkózás kísérlete Románia szempontjából nemcsak egy adott kor programja, hanem történelmi szükségszerűség is lenne. Ezzel szemben egy másik, hasonló terjedelmű esszéjének *A Nyugat hanyatlása* címet adta, ami felveti a kérdést, hogy a *Miért más Románia?* egyik fő értékítélete, miszerint Románia fejlettségében megkésett ország, mennyiben tartható. Hiszen amennyiben a Nyugat hanyatlik, elvesztette korábbi len-

³¹ SZABÓ Ildikó: *Nemzetfogalom és nemzeti identitás a dualizmus korában és a Horthy-korszakban*, Politikatudományi Szemle 2006/1., 216.

³² Idézi ZEIDLER Miklós: *A revíziós gondolat*, Kalligram, Pozsony, 2009, 260.

³³ *O altă unire: Traian Vuia și 1918*, Provincia 2001/4., 14 (www.provincia.ro/pdf_roman/r000215.pdf).

³⁴ MANIU: *I. m.*

dületét, értékei visszaszorulnak, a megkésetttség számonkérése Románián meglehetősen paradox. Hogyan lehetne egy hanyatló civilizáció a mintakép?

Meg kell említenünk azt is, hogy Boia – durván fogalmazva – a hangzatos *A Nyugat hanyatlása* címmel egy meglehetősen szegényes tartalmat próbál eladni olvasóinak. Egyrészt ez a mű semmi újat nem mond a témát korábban boncolgató hosszabb–rövidebb elemzésekhez képest, sokkal inkább rövid leírása a Nyugat jelenlegi állapotának, mint mély, történelmi diagnózis. A határozottan és vészjóslóan csengő cím ellenére ráadásul Boia még attól is elzárkózik, hogy összefoglalásában egyértelmű álláspontra helyezkedjen: a jövő nyitott, jelenti ki rögtön az elején,³⁵ kibújva minden felelőség alól. Természetesen egy ilyen rövid műtől nem várható el, hogy Oswald Spengler vagy Arnold J. Toynbee nagyszabású műveivel³⁶ versenyezzen, mindazonáltal sem nem olyan merész, mint az 1990-es években nagy vitát kavaráó Francis Fukuyama vagy Samuel Huntington munkái,³⁷ sem nem olyan szellemes, mint Umberto Eco *Az új középkor* című esszéje.³⁸

Mindazonáltal, visszatérve a *Miért más Románia?* eszmefuttatásához, van létjogosultsága Románia Nyugattal szembeni lemaradásáról beszélni, hiszen ez számos gazdasági, politikai és társadalmi jelenségben kimutatható, érzékelhető. Azonban e kérdéskör jóval összetettebb annál, mint ahogyan azt Boia tárgyalja, és nem annyira az egyetlen haladó civilizáció és a hozzá felnőni igyekvő *kevésbé civilizáltak* viszonyáról, hanem sokkal inkább a *centrum(ok)* és a *periféria/perifériák* viszonyrendszeréről szól.

A nagy földrajzi felfedezések után az addig szinte elszigetelt civilizációkból álló világ folyamatosan a globalizáció útjára lépett, eme folyamat motorja, mondhatni kirobbantója a Nyugat volt. Az 1500-tól az 1800-as évekig eltelt időszakban kialakultak azok a nagy gazdasági-politikai centrumok a nyugati világban, amelyek a mai napig is léteznek, és amelyek sokáig szinte hegemon szerepet játszottak globális szinten is. Abban egyetérthetünk, az Immanuel Wallerstein-féle modell értelmében,³⁹ hogy a nyugati fokozatosan fejlődő térségek rendkívül nagy innovációs képességük révén ún. *növekedési pólusokká* váltak a 16–18. században. A fejlődés tempóját ezek a *centrumtárségek* adták, amelyek a többi központot (például Madrid, a Mediterráneum központjai, Észak-Európa központjai) fokozatosan periferezálták. A centrumtárségek növekedésük miatt fokozatosan kiterjesztették befolyásukat, vagyis: 1) kihasználták a perifériák nyersanyagát és munkaerejét, 2) a perifériákkal biztosították a termékük felvevőpiacát. Mintegy következménye ennek, hogy a perifériák előnytelen kondíci-

³⁵ BOIA: *A Nyugat hanyatlása*, 13.

³⁶ Oswald SPENGLER: *A Nyugat alkonya*, I–II., Noran Libro, Budapest, 2011; Arnold J. TOYNBEE: *A Study of History*, Oxford UP, London, 1934.

³⁷ A két szerző terjedelmes életművéből itt a következőkre gondolunk: Francis FUKUYAMA: *A történelem vége és az utolsó ember*, Európa, Budapest, 2014; Samuel HUNTINGTON: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, Európa, Budapest, 2014.

³⁸ Umberto ECO: *Az új középkor*, Európa, Budapest, 1992.

³⁹ Immanuel WALLERSTEIN: *The Modern World-System*, I. *Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York – London, 1974; Uő.: *The Capitalist World-Economy*, Cambridge UP, Cambridge, 1979; Uő.: *The Modern World-System*, II. *Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750*, Academic Press, New York – London, 1980.

ójuk miatt ugyanabban a helyzetben maradnak. A centrumok és a perifériák mellett a wallersteini modell harmadik része a *félperifériák*, amelyek tulajdonságai részben a centrumokét, részben a perifériáikét idézik. A félperifériák esetében vagy megindul a gazdasági fejlődés, és így sikerül a felzárkózás, legalább a centrumok környékére, vagy a perifériákhoz való süllyedés lesz a jellemző. Ezen gazdasági pénzközpontok a 19. században vetették meg biztos, a mai napig tartó alapjaikat (így az sem meglepő, hogy az Európai Unió központjait e centrumok térségében helyezték: Strasbourg, Brüsszel, Frankfurt, Amszterdam).

Ebben a nemzetközi modellben az Osztrák–Magyar Monarchia központjait – Bécs, Prága, Budapest – az akkori világ félperifériáiként határozhatjuk meg (például Budapest volt a malomipar második központja a világon⁴⁰). Ezekkel szemben azonban az új román állam központjaként számba vehető Bukarestet nem mernénk semmilyen szinten kategorizálni, az viszont biztos, hogy a 20. század elejére regionális központtá nőtte ki magát, célpontja lett számos migrációs hullámnak – úgy a Székelyföldről,⁴¹ mint a Balkánról.⁴²

A globalizáció eredményeképpen a 19. század második felében Kelet-Európa és annak elitjei is lassan, de biztosan e fiskális, bankközpontú világ függvényeivé váltak. Az osztrák birodalom, majd az Osztrák–Magyar Monarchia modernizációjának egy jelentős része nyugati cégeknek köszönhető.⁴³ Boia egy szót sem szól eme folyamat negatív következményeiről – mint a gazdasági-politikai függés vagy a jelentős befektetésekkel együtt járó jelentős nyugati tőke kivétel –, sem arról, hogy az amúgy tagadhatatlan modernizáció és gazdasági fejlődés nem a Nyugattal szembeni hátrány ledolgozását, csupán a hátrány növekedésének elkerülését jelentette. A 19. század második felében a nagy gazdasági és pénzügyi központok keleti irányú aktivitása nem a perifériák közeledésének tudható be, hanem éppen fordítva: nem a perifériák közeledtek a centrumhoz – ez hiú ábránd –, hanem a centrumok tolták ki ellenőrző (gazdasági-fiskális) hatalmukat a perifériák felé. Boia, hasonlóan sok kelet-európai értelmiségihez, idealizálja a Nyugatot s kelet-európaiként valahogy nem akarja észrevenni ennek szociológiai, gazdasági (akár akkori, akár mostani) árnyoldalait, pedig Nagy-Románia kapcsán maga is statisztikai adatokat közöl a két világháború közötti nyugati és a romániai fizetésekről. A dolog érdekessége, hogy az ezek közötti különbség semmit nem változott nyolcvan év alatt (Romániában

⁴⁰ HALKOVICS László: *A magyar malomipari statisztika története, 1850–1950*, Statisztikai Szemle 1997/8–9., 708–721 (nagyon széleskörű bibliográfiát áttekintéssel ellátva).

⁴¹ Az 1870 és 1920 közötti magyar kormányok elhibázott erdélyi politikájáról reméljük több szó esik, a helyzet ugyanis az, hogy a Székelyfölddel szemben egyszerűen nem folytattak sokkal jobb politikát, mint később a román kormányok. Lásd PÉTER E. Katalin: *Csik megyei kivándorlás 1850–1910 között*, Csiki Székely Múzeum Évkönyve 2006, 325–342.

⁴² A román mellett a görög, macedón, bolgár migrációra gondolunk, amelynek elsődleges célpontja Bukarest volt.

⁴³ „Egy angol vállalat ajánlkozásának merész elfogadásával halomra döntötte és keresztül vitte a városnak villamos közvilágítással való ellátását, a mire akkoriban az egész kontinensen nem volt példa.” (GEMEL József: *Temesvár újkora = Magyarország vármegyéi és városai – A Magyar Korona országai történetének, földrajzi, képzőművészeti, néprajzi, hadügyi és természeti viszonyainak, közművelődési és közgazdasági állapotának enciklopédiája. Temesvár, szerk. Borovszky Samu, Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914, 114.)*

1931-ben 76 dollárt kerestek, míg Németországban 338-at, a mai fizetési statisztikák körülbelül ugyanezt mutatják).⁴⁴

A 20. század elején kitört világháború végeredménye valójában a *globális világhatalmi gazdasági centrumok* győzelme volt (mindezt természetesen másképpen közölve). Az Osztrák–Magyar Monarchia feldarabolása Közép-Kelet-Európa említett *félperiférikus* állapotának megszűntetése volt, a világháború eredményeképpen a régió visszasüllyedt az oszmán kori periférikus állapotába, egyrészt azért, mert a világháború következményeképpen létrejöttek az úgynevezett nemzeti gazdaságok, amelyek ki voltak téve a pénzügyi-gazdasági centrum kénye-kedvének, másrészt olyan területek kaptak központi szerepet az újonnan megalakult államokban, amelyek gazdasági és civilizációs szempontból jóval fejletlenebbek voltak. Csak két példa erre: a fejlett Bánság ki lett szolgáltatva Bukarestnek,⁴⁵ Jugoszláviában pedig a sokkal fejlettebb horvát–szlovén területek lettek kiszolgáltatva a balkáni Szerbiának. Manapság is óriási a különbség e régiók között, és ez nem volt másképpen száz évvel ezelőtt sem.

Eme periférikus állapotból a rendszerváltások után sem sikerült kilábalni. A szocialista tömb szétesése után Közép-Kelet-Európa gyakorlatilag a transzatlanti szövetség (akárcsak a 19. századi elődeik), a fentebb már említett gazdasági és bankközpontok (a Frankfurt–Brüsszel–Amszterdam–Strasbourg négyszög, illetve a Washington – New York tengely) befolyása alá került. Ezzel együtt jár(t) a humán és anyagi erők elszívása, nem beszélve az országokra erőltetett privatizációkról, illetve óriási bankkölcsonokról. Kelet-Európa sokkal periférikusabb helyzetbe került 1990 után, mint a szovjet korszakban. Ha Boia napjaink politikai rendszeréről beszél, akkor ezt a *neokolonizációnak* nevezhető folyamatot mindenképpen meg kellett volna említenie, hiszen Románia jelenét és jövőjét ez befolyásolja. A centrum gyakran érdekelt lehet egy jövőkép nélküli politikai réteg uralmában a perifériákon, amely e régiók feletti befolyás fenntartásához asszisztál.

Boia mindkét vizsgált kötetében megkerüli a Nyugat és Románia viszonyára vonatkozó kérdést: a *Miért más Románia?*-ban csak a román állam Nyugattal szembeni történelmi lemaradásáról ír, ezzel szemben *A Nyugat hanyatlásában* csak futólagosan kerül szóba Románia, anélkül, hogy a szerző megvizsgálná: milyen hatással van a hanyatló Nyugat mintáinak követése egy eleve lemaradással küzdő államra. Kényelmetlen kérdések esetén néha kényelmesebb a hallgatás: Lucian Boia sajnálatosan gyakran választja ezt a megoldást.

Természetesen megértjük munkássága aktuálpolitikai vonzatait is, illetve Boia lehetséges elkeseredettségét a jelenlegi romániai közállapotok miatt. *A problémák gyökerét, hátterét azonban nem a romániai társadalomban látjuk* – Boiával ellentétben –, *hanem a világban lezajló társadalmi és gazdasági makrofolyamatokban*; egyrészt a *tömegesedés* folyamatában, amelyet zseniálisan mutatott be Ortega y Gasset,⁴⁶ másrészt az 1990 után még inkább periférikussá váló Közép-Kelet-Európa helyzetében. Boia munkái ugyanakkor fontos előrelépést je-

⁴⁴ Adatait hivatkozás nélkül lásd BOIA: *Miért más Románia?*, 57, 88–89.

⁴⁵ MANIU: *I. m.*, 44.

⁴⁶ JOSÉ ORTEGA Y GASSET: *A tömegek lázadása*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1938.

lentenek, hiszen hibái ellenére tükröt próbál tartani Románia és a román nemzettudat elé. Viszont ezt olyan módon teszi, amely eléggé sok provinciális elemet, bezártságot tartalmaz – annak ellenére, hogy maga is harcol e bezártság ellen.

Lucian Boia vállaltan totális támadást indított a nacionalizmus, a román nacionalizmus ellen. Ezt a küzdelmet azonban sajtósággosan éppen azzal a szemlélettel teszi, mint amely ellen indította: *antinacionalista céllal – nacionalista szemlélettel és módszerrel.*

Tolatásból előálló vonatbaleset a Nyugatinál, 1962. október 4.